

Henk J. van Rinsum is historicus en antropoloog. Hij hield zich bij de Universiteit Utrecht bezig met universitaire ontwikkelingsamenwerking en internationalisering. Hij werkt aan een boek over het koloniale verleden van de universiteit.

< Boortoren van de Bataafsche Petroleum Maatschappij op Sumatra in 1915.

SHELL HISTORICAL HERITAGE AND ARCHIVE

In 1925 verscheen er een artikel in *De Gids*, ondertekend door zeven Leidse hoogleraren, met de opvallende titel 'De aanslag op Leiden'. Om te begrijpen wat zij daarmee bedoelden, moeten we terug in de tijd. In een artikel uit 1899, ook verschenen in *De Gids*, sprak mr. C.Th. Van Deventer over 'Een Eereschuld' van Nederland jegens Indië en haar bewoners. In dezelfde geest riep koningin Wilhelmina in haar troonrede van 1901 Nederland op om 'geheel het regeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen'. De inheemse bevolking moest de kans krijgen om zich verder te ontwikkelen door scholing en onderwijs. In 1901 publiceerde de journalist P. Brooshoofd hierover een brochure met de titel *De Ethische Koers in de Koloniale Politiek*. Nederland stelde zich daarmee op als 'dominee' maar wilde ondertussen ook 'koopman' blijven. De inheemse bevolking moest meer kans moeten krijgen op ontwikkeling en scholing, maar wel onder voogdij van het 'moederland'. In de periode van de ethische politiek - en zelfs als onderdeel hiervan - versterkte Nederland juist zijn greep op de gewesten buiten Java.

Conservatieve richting

Enkele personen die betrokken waren bij de koloniale onderneming, toonden zich ongelukkig met de ethische politiek. Meer onderwijs en vorming van de inheemse bevolking zou er immers toe kunnen leiden dat men de ketenen van het koloniale bewind zou willen verbreken. Het zou het idee van onafhankelijkheid in het denken van de lokale bevolking kunnen bevorderen. Vooral ondernemers met grote belangen in de kolonie zagen de ontwikkelingen met lede ogen aan. Ook conservatieve intellectuelen die gekant waren tegen de verlichtingsidealen en die een ontwikkeling richting volkssoevereiniteit de verkeerde weg vonden, toonden zich verontrust. Onder hen waren hoogleraren in de rechtsgeleerdheid die eind 19e en begin 20e eeuw onder invloed stonden van de historische rechtsschool uit Duitsland. M.W.F. Treub, voorzitter van de Onderne-

De 'Olifaculteit' aan de Utrechtse universiteit

In 1925 begon er aan de Rijksuniversiteit Utrecht een Indologie-opleiding voor toekomstige ambtenaren in Nederlands-Indië, de toenmalige Nederlandse kolonie. De opleiding was een conservatief antwoord op het 'ethisch' Indologisch onderwijs in Leiden. Bij de Utrechtse faculteit werkten enkele bijzonder hoogleraren die gefinancierd werden door het bedrijfsleven. Een belangrijke donor was de Bataafsche Petroleum Maatschappij en daarom sprak men al snel van de Olifaculteit.

De Indologische Faculteit aan de Rijks-Universiteit te Utrecht werd op Woensdag 7 October geopend in de aula der Universiteit, met inaugurele toespraken van Prof. Mr. I. A. Nederburgh en Prof. Dr. F. C. Gerretson. Zittend van links naar rechts: Prof. Mr. I. A. Nederburgh en Prof. Dr. F. C. Gerretson. Staand: Lector B. Alkema, Heyman, F. Corvan, T. J. Bezemer, C. Spat, Kielstra, Cosquino de Bussy en Mr. Nolst Trenité (de nieuwe professoren).

mingsraad voor Nederlandsch-Indië, en F.C. Gerretson vonden elkaar in de onvrede over het koloniale denken in de ethische lijn zoals dat vooral in Leiden beleiden werd. En juist daar werden de hogere ambtenaren opgeleid voor een functie in het civiele corps in Nederlands-Indië. Gerretson was zelfverklaard historicus, socioloog en conservatief christelijk-historisch politicus. Hij was ook dichter en publiceerde in 1911 onder het pseudoniem Geerten Gossaert de bekend geworden dichtbundel *Experimenten*. Gerretson, die enkele jaren directiesecretaris van de Bataafsche Petroleum Maatschappij was geweest, schreef een nota voor

de Ondernemingsraad waarin hij ideeën ontvouwde voor een opleiding in een meer conservatieve richting, waarbij het idee van het 'historisch geworden', ook wat betreft koloniale verhoudingen, centraal stond. Gerretson wilde een nieuwe Indologie-opleiding beginnen met een aantal bijzonder hoogleraren. Bijzondere leerstoelen konden worden ingesteld en gefinancierd door organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, in tegenstelling tot de gewoon hoogleraren in dienst van de universiteit zelf. Via de contacten van Treub in het bedrijfsleven kwam er voldoende kapitaal binnen om een fonds daartoe op te richten. Het Koloniaal Instituut in Amsterdam wilde echter niet als gastheer van de opleiding fungeren en bij de universiteit van Amsterdam verwachtte men teveel oppositie tegen de conservatieve ideologie achter het plan. Uiteindelijk viel de keuze op Utrecht. Op 26 januari 1925 werd de stichting Fonds ten behoeve van Indologische Studiën aan de Rijksuniversiteit te Utrecht opgericht. Het ging de stichting om het bevorderen van 'de ontwikkeling van Nederlandsch-Indië langs de lijnen van historische groei [...] zulks mede ter versterking van den band, die tusschen beide deelen van het Koninkrijk der Nederlanden bestaat.' Het fonds ontving bijdragen van verschillende bedrijven, waaronder de Bond van Eigenaren van Nederlandsch-Indische Suikerondernemingen en de Bataafsche Petroleum maatschappij. De latere secretaris van het fonds, H.A. van Gybland Oosterhoff, schreef in het *Gedenkboek 1925-1935* 'Utrecht was in geestelijk opzicht de meest aangewezen universiteit' en daar had hij geen ongelijk in. De onderneming kreeg veel steun van het curatorium van de Utrechtse universiteit, vooral van enkele hoogleraren in de rechtsgeleerdheid, onder wie de invloedrijke J.Ph. Suijling. Sommigen van hen waren beïnvloed door

het denken van de Historische Rechtschool in Duitsland. Daarin stond het eigen karakter van een land of volksdeel centraal, evenals een organische samenhang tussen volkskarakter, recht en politieke vorming, de noodzaak van geleidelijke hervormingen en het idee dat het nieuwe moet wortelen in het oude.

Polemiek Utrecht-Leiden

In aanloop naar de vestiging van de opleiding in Utrecht speelde zich een felle polemiek af in de landelijke kranten. De bedenkers van de opleiding in Utrecht zetten zich nadrukkelijk af tegen Leiden met zijn (vermeende) ethische ideologie. Het mikpunt van de kritiek betrof specifiek de hoogleraren volkenrecht C. van Vollenhoven en de islamoloog en arabist Chr. Snouck Hurgronje. Het al genoemde artikel 'De aanslag op Leiden' was een repliek van de Leidse hoogleraren op de kritiek van Gerretson c.s. Enkele jaren eerder was Gerretson al te gast geweest in de Leidse studentensociëteit Minerva - in zijn woorden 'in het hol van de leeuw' - waar hij, in aanwezigheid van Van Vollenhoven én de Indonesische student en nationalist Mohammed Hatta, sprak over de tegenstelling tussen 'Leidsche ideologie en Indische realiteit'. Daarbij stond dan de 'Leidsche ideologie' voor verregaande zelfbeschikking van een toekomstige Indonesische eenheidsstaat en de 'Indische realiteit' voor een historisch gegroeide Indische verscheidenheid. Kritiek op de Utrechtse visie kwam niet alleen uit Leiden. De Amsterdamse hoogleraar R. Kranenburg schreef in 1925 in het tijdschrift *De Opbouw* plastisch: 'Sol iustitiae illustra nos', 'verlicht ons o zonne der gerechtigheid', luidt zoo niet het edele devies der Utrechtsche Universiteit? Ja, ja. Mooi aan het eind van een inaugurele rede; of van een toast. Tegen de al te felle

< Groepsportret van de Indologie-professoren uit 'Utrecht in Woord en Beeld', 1925. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

↳ Vaandel van de Utrechtsche Indologen Vereeniging, opgericht in 1925. UIT: UTRECHTSCH E INDOLOGEN ALMANAK

> Spotprentje over de vete Utrecht-Leiden, 1940. UIT: UTRECHTSCH E INDOLOGEN ALMANAK

√ Eerste lustrum van de Utrechtsche Indologen Vereeniging in de aula van het Academiegebouw, 1929. JOCHMANN DISCO / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

LANGS UTRECHTS GRACHTEN
WEERKLINT ZAT GELAL.
EEN VEETE LEIDEN-UTRECHT
GELDT HOOGSTENS OP DE WAL.

stralen der gerechtigheidszonne beschut haar voortaan de planterschoed'. Ook binnen de Utrechtse universiteit zelf was er oppositie van een behoorlijk aantal hoogleraren. Bijzondere leerstoelen die een politiek doel leken te hebben én die gefinancierd werden door donaties uit het bedrijfsleven, dat was ook voor enkele Utrechtse hoogleraren een brug te ver. Overigens is er tegenwoordig nog steeds discussie over de relatie tussen universiteit en bedrijfsleven bij de financiering van bijzondere leerstoelen. De opzet van Gerretson c.s. was eigenlijk heel modern. Uiteindelijk kreeg de onderneming toch de zegen van de Utrechtse universiteitsbestuurders én van de Nederlandse overheid. Na een uitvoerige discussie in met name de Eerste Kamer vestigde het Fonds voor Indologische Studiën een aantal bijzonder hooglerarschappen aan de faculteit der Rechtsgeleerdheid en de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Als 'vereende faculteiten' boden zij een opleiding in 'De Indologische studie' of 'Het Nederlandsch-Indisch recht'. In modern jargon was het een interfacultaire opleiding en geen afzonderlijke faculteit, maar gemakshalve spreken we over de Indologische faculteit. Vanwege de financiering van het Fonds voor Indologische Studiën werd er al snel gesproken van de Oliefaculteit of Petroleumfaculteit. Volgens sommigen zou echter Suikerfaculteit een betere benaming zijn geweest omdat de oliemaatschappij, in tegenstelling tot de suikerondernemingen, aanvankelijk aarzelde over een bijdrage. Eén van de docenten kwam zelf uit Indië: Mas Prijohoetomo, die aangetrokken was om Javaans te doceren. Hij verscheen bij de opening in de Domkerk in oktober 1925 in 'nationaal costuum'. Zijn positie in de Indologische faculteit kostte hem het lidmaatschap van de Perhimpunan Indonesia, de vereniging van Indonesische studenten in Nederland waarin de eerdergenoemde Mohammed Hatta (de latere vice-president van de Republiek Indonesia) een belangrijke rol speelde. Prijohoetomo had zich immers

verkocht aan 'de verdrukkende kapitalisten'. Hij had zijn doctoraal examen in Leiden gedaan en zou in 1934 in Utrecht promoveren bij J. Gonda, bijzonder hoogleraar Maleise en Javaanse taal- en letterkunde.

Studenten en promovendi

Na de aanloop in 1925 trok de Indologische faculteit een redelijk aantal studenten. In het studiejaar 1933-34 stonden er 138 studenten ingeschreven bij Indologie, tegenover 256 bij godgeleerdheid, 232 bij rechtsgeleerdheid en 179 bij letteren en wijsbegeerte. In 1939 telde de Indologische faculteit 198 studenten, waarvan 19 vrouwen. Eén van die studenten was de latere schrijver A. Alberts, die in *De Utrechtse herinneringen* gemakkelijke verhalen vertelde over de 'merkwaardige' Gerretson (p. 42-49), maar ook over de 'Oliefaculteit' (p. 35-40). Alberts promoveerde in 1939 bij Gerretson op het proefschrift *Baud en Thorbecke*. Er was in de Universiteitsbibliotheek een 'Indologische leeszaal' en een 'Leesportefeuille voor Studenten in de Indologische Studiën' in het Volkenkundig Instituut Achter de Dom. Gerretson had zijn werkkamer bij het Geografisch Instituut aan de Drift. Al snel ontwikkelde de faculteit zich tot een 'gewone' Indologische opleiding. Er zijn geen aanwijzingen dat de financiers zich actief met de inhoud van het programma bemoeiden. De keuze voor Leiden of Utrecht was voor veel studenten waarschijnlijk een louter praktische. Illustratief is de inhoud van het *Handboekje, voor het academiejaar 1929-1930, uitgegeven door de Utrechtsche Indologen Vereeniging*. Bij veel onderdelen van het lesprogramma wordt verwezen naar boeken van de vermaledijde auteurs uit Leiden. Ook namen sommige 'gewone' hoogleraren van verschillende faculteiten een deel van het programma voor hun rekening. Bovendien zaten er vooraanstaande Utrechtse hoogleraren in de wetenschappelijke raad, zoals F.A.F.C. Went, die

< Portret van Frederik Carel Gerretson door Sierk Schröder uit 1950. UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

- > Het Geografisch Instituut aan de Drift 21, waar Gerretson zijn werkkamer had. J.G. PIERIK / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL
- > Masdoelhak Nasoetion (met baret) als student in Leiden. Hij promoveerde in 1943 in Utrecht. KITLV / LEIDEN UNIVERSITY LIBRARIES
- > 'Ik zal handhaven.' Omslag van de Utrechtsche Indologen Almanak 1939. UIT: UTRECHTSCHÉ INDOLOGEN ALMANAK

na een verblijf in Indië hoogleraar biologie was geworden in Utrecht, de microbioloog en latere Nobelprijswinnaar Chr. Eykman, die eveneens in Indië had gewerkt, en de rechtsgeleerden J. de Louter, B.C. de Savornin Loman en tot slot als voorzitter J.Ph. Suijling. De spil van de Utrechtse opleiding was zonder twijfel Gerretson, tot 1939 bijzonder hoogleraar met als leeropdracht 'De oude en jongere geschiedenis van Nederlandsch-Indië en de vergelijkende koloniale geschiedenis, benevens de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië'. Hij was ook promotor van een reeks dissertaties. Er waren sterke geruchten dat Gerretson zelf grote delen van die proefschriften had geschreven. Gerretson toonde zich tegenover zijn vriend P. Geyl, bondgenoot in de Groot-Nederlandse gedachte en 'gewoon' hoogleraar, verbitterd over zijn positie als bijzonder hoogleraar. Hij miste daarbij de academische erkenning. Op instigatie van Geyl werd Gerretson uiteindelijk in juni 1939 benoemd tot (buiten)gewoon hoogleraar in 'De constitutioneele geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden' aan de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Ook de andere hoogleraren van de Indologische faculteit hadden promovendi. In 1943 promoveerde de Indonesiër Masdoelhak Nasoetion bij bijzonder hoogleraar volkenkunde H.Th. Fischer. Nasoetion was bevriend met Mohammed Hatta en gehuwd met de Nederlandse Adriana van der Have. Later werd hij regeringssecretaris van de Indonesische delegatie bij de besprekingen met de Nederlandse overheid. Hij zou in december 1948 in Kaliurang door Nederlandse militairen worden vermoord (zie het artikel 'Afgemaakt als een dolle hond' door Frank Vermeulen in *NRC Handelsblad* van 17 januari 2020).

Rijkseenheid

Ook al ontwikkelde de Indologische faculteit zich tot een 'normale' opleiding, sommigen van de bijzonder hoogleraren lieten zich in de publieke arena van de jaren dertig gelden. In 1929 werd onder auspiciën van de Indologische faculteit het weekblad *De Rijkseenheid. Staatkundig economisch*

weekblad ter versterking van de banden tusschen Nederland en de Indië gepubliceerd met Van Gybland Oosterhoff als hoofdredacteur. Het blad ontwikkelde zich al snel tot een spreekbuis van de koloniale lobby. Van Gybland Oosterhoff sprak zelf van de 'Utrechtsche Koloniale school'. Het blad droeg de ideologie van de 'Rijkseenheid' uit. De toonzetting was conservatief en fel anti-communistisch. In oktober 1932 pleitte Van Gybland Oosterhoff in een hoofdartikel voor een 'Nationaal Herstelconcentratie'. Hij werd één van de leiders van het Verbond voor Nationaal Herstel, een uiterst conservatieve politieke groepering waarvan nogal wat docenten van de Indologische faculteit lid waren.

Eén van de hoogleraren, H. Westra, werd in 1942 - in vol NSB-ornaat - benoemd tot burgemeester van Den Haag. Een andere excentrieke docent, J.L. Pierson, korte tijd hoogleraar Japans, stond op persoonlijke voet met Mussolini via zijn vrouw, de schrijfster Ellen Forest. Gerretson koketteerde een tijdje met het fascisme als lid en voorman van de Nationale Unie. Van Gybland Oosterhoff speelde dus een centrale rol van bij het Verbond voor Nationaal Herstel. De fascistische priester en Mussolini-adept Wouter Lutkie ging begin 1937 voor in een dienst bij het vroegtijdig overlijden van zijn vriend Van Gybland Oosterhoff. In haar bestaan leverde de Indologische faculteit tientallen gekwalificeerde studenten af die als ambtenaar in het koloniale bestuursapparaat van Nederlands-Indië gingen werken. De onafhankelijkheid van Indonesië betekende het einde van de opleiding. Terugkijkend op

de erfenis van de 'Oliefaculteit' blijft in de eerste plaats een kwalijke reuk hangen rond de politieke richting van enkele docenten en hoogleraren. Maar er lopen ook directe lijnen naar de taalkundige Indologische traditie in Utrecht via het werk van de wereldberoemde hoogleraar Sanskriet J. Gonda, begonnen als bijzonder hoogleraar in de Indologische faculteit. Hij bleef hoogleraar tot 1975. Bij bezuinigingen in de jaren 80 werd de afdeling Indische talen en culturen 'samengevoegd' met die van - nota bene - Leiden. Dat was het einde van de Indologie in Utrecht. Een andere erfenis is de ontwikkeling van de antropologie. H.Th. Fischer was bijzonder hoogleraar volkenkunde bij de Indologische faculteit en werd een van de grondleggers van de culturele antropologie in Utrecht. Dit vakgebied ontwikkelde zich tot een gerespecteerde academische discipline in het kielzog van koloniale praktijken zoals die van de Oliefaculteit.

Literatuur

- C. Fasseur, *De Indologen; Ambtenaren voor de Oost [1825-1950]* (Amsterdam 1995).
- H. Feddema en O.D. van den Muijzenberg, 'Was de Utrechtse Indologie-opleiding een petroleum faculteit', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 1976-1977.
- Emile Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen 1983).
- E.B. Locher, *Ethiek in fragmenten* (Utrecht 1981) p. 201.
- A.G.M. Pieterse, *De Controverse Leiden-Utrecht* (doctoraalscriptie Groningen 1977).
- Henk J. van Rinsum, 'Secretaris van de restauratie in het interbellum: Horace Hugo Alexander van Gybland Oosterhoff (1887-1937)', *Tijdschrift voor Biografie* 2014 p. 58-68.
- Henk J. van Rinsum, 'Zonen der Hervorming. De Utrechtse universiteit 1853-1936 - een politiek-intellectuele collectieve identiteit in een zich ontwikkelend universitaire bestel?', *Universiteit en Identiteit. Over samenwerking, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse universiteiten* (Hilversum 2017) p. 25-46.